

S.BAHADIROVANIŇ “TÁǴDIR” TRILOGIYASINDA QAHRMAN OBRAZIN JASAW USILLARI

Isamatdinova Ulbosın
Qaraqalpaq mámleketlik universiteti 2-kurs magistranti

Epikalıq obraz degende shıǵarmadaǵı personajdıń is-háreketleri, basınan keshirgen waqıyaları arqalı sáwlelendirilgen obrazdı túsineміz. Epikalıq obrazlar waqıyalardıń rawajlanıwı arqalı qalıpleseği, basqasha aytqanda epikalıq súwretlew arqalı qalıpleseği. Kórkem ádebiyattıń rawajlanıwın dáwirler kesiminde úyrengende hárbir dáwirdegi ádebiy processke qaharman obrazın jaratıwdaǵı ózine tán belgilerine qarap sıpatlama beredi. Jazıwshı jaratqan qaharman obrazları arqalı onıń talantı hám sheberligi, ádebiy dóretywshiliginiń ózine tán ózgeshelikleri hám kórkemlik qásiyeti, erisken tabısları haqqında pikir júređi. Sebebi, kórkem shıǵarma komponentleri esaplangan syujet, kompoziciya, kórkem til, portret, detal, peyzaj, dialog, monolog hám taǵı basqaları qaharman obrazın jaratıwǵa xızmet etedi [12, 19].

Belgili ilimpaz hám jazıwshı Sarıǵúl Bahadırova bir qatar kólemli prozalıq shıǵarmaları menen qaraqalpaq ádebiyatında ayrıqsha orın iyeleği. Jazıwshı turmıstaǵı kóplegen mashqalalardı óziniń shıǵarmalarında kórkem sáwlelendirip, kitap oqıwshılarınıń kewiline jol taba aldı. Sonday-aq, S.Bahadırova qaraqalpaq ádebiyatındaǵı roman dóretken tuńǵısh hayal bolǵanlıǵı qaraqalpaq romanshılıǵındaǵı úlken jańalıq bolǵan edi. Jazıwshınıń 3 kitaptan ibarat “Táǵdir” trilogiyası ádebiyattanıw iliminde de bir qatar ádebiy sınsular tárepińen unamlı bahalandı.

Hár qanday sınsı da dáslep kitap oqıwshısı retinde shıǵarmanı oqıydı. Ásirese, shıǵarma ideyalıq-kórkemlik jaqtan qunlı bolsa, syujeti kitap oqıwshısın tartıp tursa, sınsı kitapqa birden sın kóz benen qaray almaydı, onı inta menen bir oqıp taslaydı. “Táǵdir” romanına jaqsı, kórkem shıǵarmalarda bolatuǵın usı sıpat tán, ol hár qanday kitap oqıwshını adamlardıń túrli táǵdirleri menen eliktire aladı [11, 126].

“Táǵdir” trilogiyasında waqıyanıń baslanıwına sebep bolǵan bas qaharmanlar Ótegen hám Áyteke bay obrazı. Ekewi de shıǵarmada bay, ashkóz, ishi tar, óz paydasın oylaytuǵın adamlar retinde súwretlengen. Degen menen, waqıya baslangannan soń ózinen keyingi konfliktti payda etip, eki qaharman da qaytı boladı. Bas qaharman Xalmurza bolsa Ótegenniń sadıq xızmetkeri bolıp súwretlenedi. Degen menen, óz mápin oylaytuǵın Ótegen Xalmurzanı da óz paydası ushın paydalanadı. Hár adında Xalmurzanıń jarılıǵı ayaǵına tusaw bola beredi. Aqırında, Ótegen bay Xalmurzanıń baslı dushpanına aylanadı. Nátiyjede aralarında kúshli konflikt júzege keledi. Xalmurza tek sırtqı ortalıq, qaharmanlar menen konfliktke túsip ǵana qoymastan, óz-ózi menen de konfliktke tusedi. Ol hayalı Gúljamalǵa isenerin bilmey yaki Ótegen bayǵa isenerin bilmey, ishki qarama-qarsılıqta qaladı. Romanda barlıq waqıyalar Xalmurza menen rawajlanıp baradı. Romannıń dáslepki bólimlerine Xalmurza angódek, aq kewil insan sıpatında súwretlengen menen, onıń Gúljamalǵa degen jerkenish sezimleri payda bolıwınan karakteri ashıladı. Ol Gúljamaldı ólimshı etip uradı, qızǵanısh sezimleri onıń kózin bayladı. Bas qaharman Xalmurzanıń ishindegi bunday keshirmeler, onıń psixologiyası trilogiyanıń úshinshi kitabında Dáwletiyar menen qarama-qarsılıǵında seziledi. Dáwletiyar jańa kommunistlik ideyanıń dushpanı bolǵanlıǵı ushın Xalmurzaǵa ayrıqsha tapsırma beredi. Oǵan awıladaǵı jas balalardı ullı watandarlıq urıstıń jeńisine qarsı qoyıwdı buyıradı. Al, Xalmurza taǵı da qısqıǵa ushırıp, qıynaladı. Degen menen, bul konflikt romanda ańsat hám tez sheshimin tabadı. Usınday tárepleri menen romannıń tiykarǵı ideyasın ózinde sáwlelendire alǵan obrazlar qatarında Xalmurza obrazı baslı orındı iyeleýdi.

Qaraqalpaq ádebiyattanıwında dáslepki ret S.Axmetov “Ádebiyattanıw atamalarınń qısqaşa sózligi”nde “xarakter” terminine tómendegishe anıqlama bergen: kórkem ádebiyatta geroyǵa beriletuǵın minezleme. Bul óziniń baǵıtı jaǵınan obrazǵa jaqın. Adamnıń psixikalıq, ayrıqshalıq belgisi, ishki ruwxın súwretlewler karakterge kiredi. Ádebiy shıǵarmanıń geroyına berilgen minezleme, onıń shıǵısı, turmısı, morallıq sıpatı, erki hám mápi, sırtqı kórinisi, derlik barlıǵı karakterge tiyisli hám obraz, tip jasaw ushın úlken payda keltiredi.

Romanda ózine tán karakterge iye Nurman obrazın ayrıqsha atap kórsetiw múmkin. Ol shıǵarmada baspashı, talay úydiń qazanında qan qaynatqan baydıń balası sıpatında súwretlenedi. Ol ózi jasap turǵan ortalıq penen bolǵan talay qarama-qarsılıqlarda miyrimisiz, tasbawır adam sıyaqlı sáwlelengen menen, ol muhabbat aldında ázzi, onda ákelik mehir bar. Bunı roman trilogiyanıń 2-kitabındaǵı Gúljamal menen arasındaǵı dialoglardan kóriwimiz múmkin. Bunday dialoglar erksiz oqıwshınıń Nurman haqqındaǵı oylarına tásirin tiygizedi, onıń sezimleriniń haqıyqıy ekenligine isenim payda etedi. Mısalı, shıǵarmadaǵı mına dialogtı alıp qarayıq:

– Jamal, tayarlan, qashayıq, – dedi Nurman quwanıp. Jigittiń quwanǵanınan ot shashqan kózi qapınıń artınan jalt-jult etedi.

– Joq, endi artına aynalma...

– Jamal, men tek seniń ushın keldim. Hayal artına bir qaradı da irkildi. Onıń da júreǵi alaburqan, ne

islerin bilmeydi.

– Endi paydası joq, – dedi suwıq túrde (25-bet). Bul romandağı Gúljamal hám onıń baspashı kúyewi Nurman ortasındağı dialog. Shıǵarma konfliktiniń tiykarı bolǵan Nurman obrazınıń basqa personajlar menen bunday dialogları oqıwshınıń bul qaharman haqqındağı pikirin hár túrli muqamıa dóndiriwi múmkin. Sebebi, waqıya basınan baslap “xalıq dushpanı” dep tanılıp kiyatırǵan Nurmannıń bunday dialogları oqıwshınıń qalbinde bir jılıwlıqtı oyatadı. Sebebi, Nurman eline satqınlıq qılǵanı menen, óz shańaraǵın asırıp qalıwǵa umtıladı. Bul maqset jolında dushpanlardıń qolına túsip, tutqın bolıwdan da bas tartpaydı. Shıǵarmadağı Gúljamal obrazın da bunday dialoglar menen “Nurmandı jek kóredi” degen sheshimge keliw qıyın. Sebebi, shıǵarmada Nurman menen ótken dialoglardan Gúljamaldıń da ishki keshirmeleri anıq kórinedi. Kewlinde Nurmanǵa degen qıymaslıq sezimi bolsa da, boyın biylegen ashıw hám kek artqa qaytıwǵa jol bermeydi.

Romandağı waqıyalardıń shiyelenisiwine sebepshi bolatuǵın taǵı bir bas qaharman bul Gúljamal obrazı. Usı obraz arqalı jazıwshı romandağı konfliktti sol dáwirdegi jámiyetlik problemaǵa baylanıstırıp sheber bayanlaǵan. Gúljamal-Nurmannıń ashıǵı, Xalmurzanıń ómirlik joldası. Bul obrazdı jazıwshınıń dóretiwshilik sheberligi dep bahalawǵa boladı. Gúljamal ákesiniń dushpanınıń balasına kewil qoyıp, sol menen birge qashıwı romandağı waqıyalardı ele de shiyelenistiriwge, quramalasırıwǵa járdem beredi. Ata dushpanına kewil qoyǵanınan xabar tapqan Gúljamaldıń ajaǵası Artıq penen Nurman arasında qarama-qarsılıq burınǵısına da kúsheydi. Gúljamal obrazı sol dáwirdegi kóplegen hayal-qızlardıń ishki jańǵırǵı, ishki debdiwin ózinde sáwlelendire alǵan tabıshı obraz desek qátelespeymiz. Sebebi, sol dáwirdegi hayal-qızlardıń óz erkinen tis turmısqa beriliwi, oqıwǵa, bilim alıwǵa degen kerı kózqaraslardıń hám qáte túsiniqlerdiń qurbanı bolıwı sıyaqlı úlken jámiyetlik problemalar Gúljamal obrazı arqalı ashıp beriledi.

Romanda bayanlawshı bas qaharman Nurmandı Alpamısqa, al, onıń ashıǵı Gúljamaldı Barshınǵa teńeydi. Bunday teńew arqalı olardıń shin muhabbatı, biri-birine bolǵan qushtarlıǵı ele de tásirli etip súwretlenedi. Sonday-aq, bul eki ashıqtı epos qaharmanlarına megeztiwdiń ekinshi bir sebebi bar.

Bul romandağı torı ala at obrazı. Biz bilemiz, kóbinese qaharmanlıq dástanlarda at obraz dárejesine kóterilip, syujetti rawajlandırıwǵa qatnasadı. S.Bahadırova da óz shıǵarmasında torı ala atı Gúljamal menen Nurmannıń orta q belgisi retinde paydalanadı. Mısalı, romandağı mina qatarlarǵa dıqqat awdarayıq: Eki jigit dárwazanı ashtı, ishten qızıl torını oynaqlatıp, Nurman shıqtı. Usı torı atı menen talay ret ushırasıwǵa bardı, usı torı at onıń kelmegenin de xabarladı. Usı torı atı kórgende Gúljamal quwanǵanınan kishkene ǵana júregi gewdesine dúrsildep, jer-jáhange sıymas edi. Al, házir oǵan qaraǵısı kelmey kózin jumdı [4, 49]. Romandağı usı orında ǵana at obrazı keńirek ashıladı. Jazıwshı at obrazınan Nurmannıń baydıń ulı ekenin súwretlew, sonday-aq onıń xarakterin jaratıw ushın paydalanǵan. Sebebi, romandağı bazı orınlarda Nurman kelgen anaw yáki mınaw puqaranı pisent etpesten, at ústinde xabarlasadı. Qaharmanlıq dástanlarda kóbinese, qaharmanlıq erligin súwretlewshı planda at obrazın qollanıw folklorındağı dástúriy qubılıslardıń biri edi. Al, jazıwshı S.Bahadırova óz shıǵarmasında at obrazınan qaharman xarakterin jaratıw maqsetinde qollanadı.

Roman trilogiyasınıń 3-kitabında baslı qaharman retinde Xalmurza, Artıq, Sánem, Arıwxan, Amanlıq, Jaqsılıq, Yusup, Axmet, Maxset, Gúlayım obrazları qatnasadı. Al, bul obrazlardı jaratıwda qatnasatuǵın qosımsha obrazlar Quteke, aqsaaqal, komandir Ivan Vasilievich, Tanya, Sergey, soldat jigit sıyaqlı basqa da personajlar qatnasqan.

Romandağı bazı obrazlardıń táǵdiri hám is-háreketleri biri-birine oǵada jaqın, derlik birdey. Mısalı, Amanlıq, Jaqsılıq, Qayıp, Yusup, Ilyas obrazlarınıń is-háreketleri, erlikleri, hátte shıǵarmadağı táǵdirine shekem birdey. Barlıǵı urısqa óz erki menen jazılıp, birneshe fashistlerdi óltirip, sońında qaharmanlarsha qaza boladı. Al, olardıń shıǵarmadağı jeke tulǵa retindegi biri-birinen ayırmashılıǵın sezıw qıyınraq. Mısalı, Jaqsılıq bir ózi 245 fashistti óltiredi. Oǵan "За Отчизну" ordeni beriledi. Al, Amanlıqqa "Erligi ushın" ordeni beriledi, ol da mártlershe qaytıw boladı. Qayıp ta dál solay erlik kórsetip, qaza boladı, oǵan "Qızıl juldız" ordeni beriledi. Al, romanda Yusup te, Ilyas ta erksiz túrde dushpanlar tárepke ótip, qashqın ataladı hám ekewi de qaza boladı. "Ilyas bombanıń astında qalıp qoydı..." dep kóp noqat penen bayanlawshı da usı jerde Ilyastıń táǵdirin juwmaqlaydı.

Romanda Yusuptı jazıqsız, qashqın dep ayıplap, ózleri yaǵnıy Rossiya armiyası tárepinen atıp óltiriledi. Mine, romandağı bul orında oqıwshı obrazı ortaǵa keledi. Sonsha erlik kórsetiwine qaramastan, jazıqsız atılǵan Yusup obrazı kitap oqıwshısında ayawshılıq sezimin oyata aladı. Al, buni óz náwbetinde jazıwshınıń jetiskenligi dep bahalasaq boladı.

Shıǵarmadağı sátlı obraz sıpatında Gúlayım obrazın atap ótiwge boladı. Jas, ele turmıs qurmaǵan, turmıslıq tájiriyesi az bolıwına qaramastan, Gúlayımın kishkene nárestege bolǵan hayallıq mehri, oǵan óz anasıday ǵamxorlıq etiwı oqıwshıda tereń súyispenshilik sezimlerin oyatadı. Soldatlardıń emlewanasına bomba túskende Gúlayım náresteni qushaqlawı menen jerge jatıp qaladı. Náresteni aman alıp qalıp, al ózi qaytıw boladı. Oqıwshıǵa hár túrli estetikalıq sezimlerdi baǵıshlaytuǵın bul Gúlayım obrazı shıǵarmadağı tabıshı obraz boldı.

“Táǵdir” trilogiyasını oqıp otırıp, jazıwshıdağı tereń patriotizm ruwxı seziledi. Sebebi, romannıń qaysı bólimin alıp qarasaq ta, qaraqalpaq xalqınıń ózine tánligin kórsetiwshı folklorlıq dástúrler, milliy

dástúrlar jiyi qollanılǵanlıǵınıń gúwası bolamız. Bul birinshiden, jazıwshınıń folklorlıq bilimleriniń tereńliginen derek berse, ekinshiden usı kórkem shıǵarma arqalı qaraqalpaq xalqınıń milliy úrp-ádet dástúrlerin jańǵırtıwdan derek beredi. Hátte, bunday patriotlıq ruwx romandaǵı bazı qaharmanlarǵa da ótken. S.Bahadırovanıń "Táǵdır" roman trilogiyası kórkem shıǵarma bolıp ǵana qalmastan, qaraqalpaq ruwlarınan tariyxınan, milliy úrp-ádet dástúrlerinen bahalı maǵlıwmatlar beriwshi derek desek te qátelespeymiz. Shıǵarmada qollanılǵan naqıl-maqallar, citatalar bolsa waqıyanı rawajlandırıwda ayırıqsha xızmet atqara alǵan. Jazıwshı waqıyanı baslawda, bas qaharmanlardı oqıwshıǵa tanıstırıwda, olardıń psixologiyasınıń ashıwda naqıl-maqallardı utımlı qollana alǵan. Roman trilogiyadaǵı tiykarǵı waqıyalar dástúriy syujetke qurılǵan. Degen menen romandaǵı bazı orınlarda qaharmanlardıń eske túsiriwleri sebepli tiykarǵı syujet úziliske túskenligin kóriw múmkin. Joqarıda aytıp ótkemizdey, jazıwshı romandaǵı qaraqalpaq xalqınıń salt-dástúr jırların, milliy úrp-ádetlerin de tiykarǵı syujetke baǵındırıp qollanıwǵa háreket etken.

Ulıwmalastırıp alǵanda, belgili jazıwshı S.Bahadırovanıń povestlerden keyingi qol urǵan tunǵısh bul romanında jazıwshınıń qaharman obrazın jaratıwda dialoglar hám monologlar hám portretlik súwretlewlerden jiyi paydalanǵanlıǵın kóremiz. Tariyxıy-revolyciyalıq janrdaǵı bul romannıń baslı shárti de kórkem obraz hám onıń táǵdirin kórkem súwretlew bolǵanlıǵı sebepli jazıwshı tariyxıy shınlıq hám tariyxıy faktlerdi ekinshi planǵa kóshirgen. "Táǵdır" trilogiyasındaǵı syujet hám qaharman obrazın analizley otırıp, roman jazıwshınıń ózine tán dóretiliwshilik usılı hám tereń patriotizm ruwxı arqalı kitap oqıwshısında jaqsı estetikalıq tásir qaldıra aladı dep oylaymız.

ÁDEBIYATLAR

1. Бахадырова С. Тәғдир://Әмиўдәря. 1979 №1-5.
2. Бахадырова С. Тәғдир. –Нөкис. Қарақалпақстан. 1989
3. Бахадырова С. Тәғдир://Әмиўдәря . 2021 №4-6.
4. Бахадырова С. Тәғдир://Әмиўдәря . 2022 №1-2.
5. Қайыпбергенов Т. Қарақалпақ дәстаны. Маман бий әпсанасы.–Нөкис.Билим.2018.
6. А. Алламбергенов.Тарийхий романларда тарийхий ҳақиқат ва бадий талкиннинг синтези (К.Мамбетов тарийхий асари мисолида). филол.илим. кан. дәреже алыў дисс. –Нөкис. 2011.
7. Ахметов С. Қарақалпақ әдебий сыны. –Нөкис. Қарақалпақстан.1993.
8. Бахадырова С. Роман ҳәм дәўир. –Нөкис. Қарақалпақстан. 1978. 47-б.
9. Јárimbetov Q. Ádebiyattanıwdan sabaqlar.–Nókis. Qaraqalpaqstan. 2012.
10. Камалов Қ. Дала бүркити.–Нөкис. Қарақалпақстан. 1990. 6-б.